

L'ATLES I ELS MAPES
DELS CORREGIMENTS
DE CATALUNYA
DEL COMTE DE DARNIUS

M. Carme Montaner

La cartografia del Principat de Catalunya fins a començaments del segle XVIII és formada, sobretot, per mapes impresos a escala petita, això és, poc detallats i estampats majoritàriament en editorials holandeses i franceses¹. El full de Catalunya és un més dels territoris europeus inclosos en els famosos “atles” publicats en les considerades llengües cultes europees —llatí, francès, castellà, italià, anglès i neerlandès. Però, si anem més enllà, no trobem gaires obres cartogràfiques de detall referides al territori català. Si bé tenim notícies d’acurats mapes del Principat fets a finals del segle XV i que serviren de model per a la cartografia impresa del segle següent², malauradament no n’ha sobreviscut cap o, almenys, no en tenim notícia. Hem d’anar fins l’any 1687 per a trobar un mapa de Catalunya de gran format, que fou aixecat per Ambrosio Borsano, un militar italià a les ordres del rei d’Espanya. Aquest mapa, va quedar manuscrit i dipositat a Madrid, amb la qual cosa la difusió va ser molt restringida³.

L’esclat de la Guerra de Successió va capgirar una mica aquest panorama de migradesa cartogràfica. La implicació de Catalunya en aquest conflicte va convertir el territori català en escenari de nombroses confrontacions bèl·liques. Les necessitats de cartografia es van fer ben evidents i la participació d’exèrcits estrangers, com a aliats d’un i altre bàndol, van accelerar la demanda de mapes per a moure’s pel territori i planificar les batalles i els setges. Fou així com s’inicià un període de producció cartogràfica de caire bèl·lic de diversos indrets de Catalunya, i també de tot el Principat, realitzada pels enginyers militars dels exèrcits que van participar en la guerra. Aquesta cartografia s’ha conservat, en bona part manuscrita, en alguns arxius militars europeus. Una bona mostra la podem trobar, per exemple, al Château

-
1. Carme MONTANER: *Un mapa imprès de Catalunya de la primera meitat del segle XVII*. Estudi introductori que acompanya l’edició facsímil del mapa *Catalonia* (1638) de Joannes Janssonius. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2006.
 2. Santiago ALCOLEA: “A l’entorn d’alguns mapes de Catalunya del segle XVII”, dins *Revista de Catalunya*, núm. 47, 1994, pàg. 38-46.
 3. Francesc NADAL (2008): “El mapa d’Ambrosio Borsano (1687)”, dins Jesús Burgueño (ed.): *El mapa com a llenguatge geogràfic*. Recull de textos històrics (ss. XVII-XX), Barcelona: Societat Catalana de Geografia, pàg. XXIII-XXIX.

de Vincennes de París, que guarda multitud de mapes d'indrets de tot el món, una petita part dels quals de Catalunya. En els darrers anys se n'han pogut veure alguns de reproduïts en llibres de disciplines diverses (història, urbanisme, història de la cartografia, etc.)⁴ Molts d'aquests mapes van servir també com a font d'informació per a la publicació d'atles i reculls de plànols de places fortes, gèneres editorials que tenien un bon èxit a Europa en aquells anys.

És en aquest context de guerra que hem d'emmarcar l'obra cartogràfica del comte de Darnius. La seva participació activa en la Guerra de Successió el portà a cartografiar el territori —amb un especial èmfasi en la xarxa viària— per a facilitar l'avanç de les tropes. D'altra banda, el fet de ser un ferm defensor de la causa borbònica, li va permetre, un cop acabada la guerra, de continuar contribuint a la causa amb la descripció del nou model de divisió territorial imposat amb el decret de la Nova Planta.

4. Antonio BONET CORREA: *Cartografía militar de plazas fuertes y ciudades españolas siglos XVII-XIX: planos del Archivo Militar Francés*. Madrid: Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales, 1991.

NOTA BIOGRÀFICA DEL COMTE DE DARNIUS

Sabem ben poques coses del cartògraf Oleguer Taverner i d'Ardena, comte de Darnius. Personatge provinent de la noblesa, tal com es veu en la signatura de l'únic mapa que arribà a publicar l'any 1726 i on apareixen tots els seu títols: Oleguer d'Ardena, Darnius, Taverner, Aragon i Aybar, comte de Darnius, baró de Mont-roig, senyor de les Illes i de la Plana de Picalqués, cavaller de l'Orde del Sant Joan, gentilhome de la Cambra de Sa Majestat i coronel de cavalleria dels Exèrcits de Sa Majestat. No tenim gaires dades de la seva vida i formació, començant per la data de naixement, que alguns autors situen l'any 1661, i altres, el 1667. Si bé és cert que prové d'una família prou coneguda a Catalunya: el llinatge dels barons de Darnius, senyoria de l'alt Empordà, entroncà al segle XVI amb els Taverner, amb possessions en diversos indrets del Principat i en especial a la Catalunya del Nord. Família de reconeguda filiació filipista, tingué un paper important a favor de Felip V i, de fet, el germà d'Oleguer, Miquel Joan de Taverner, bisbe de Girona, és considerat el cap del partit botifler. El títol nobiliari fou precisament una concessió reial feta el 1692 a Miquel Joan i a la seva mort el 1708 passà al seu germà Oleguer⁵. Aquesta dada ens permet de datar l'obra cartogràfica signada pel comte de Darnius, entre 1708 i 1727, any de la seva mort. En aquest mapa de 1726 també especifica que és "habitant" de la ciutat de Barcelona.

5. Pere MOLAS i RIBALTA: *Comte de Darnius, marquès de Vilhel, duc d'Almenara Alta: discurs llegit el dia 11 de març de 1999 en l'acte de recepció pública de Pere Molas Ribalta a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1999.

Tenim referències, doncs, de la seva graduació militar com a coronel de cavalleria i de la seva filiació política borbònica, cosa que queda clara ens les dedicatòries del seus mapes al rei Felip V. Però no en sabem res de la seva formació com a militar o com a cartògraf. En els darrers anys, s'han anat coneixent cada vegada més els seus mapes i s'ha anat valorant la importància que els pertoca en el món de la cartografia. D'una banda, pel fet de dibuixar mapes a escales relativament grans, cosa molt poc freqüent encara que amb notables excepcions, com és el mapa de Catalunya aixecat per Ambrosio Borsano, que hem esmentat més amunt. D'altra banda, tampoc no és habitual de trobar cartògrafs d'origen català, encara que d'aquells anys és molt conegut el mapa de Catalunya de Josep Aparici, publicat el 1720, però amb una segona edició de 1769. De fet, va ser precisament gràcies a la segona edició tardana d'aquest mapa, que l'obra d'Aparici va tenir una gran difusió. Darnius, només va poder imprimir un dels mapes, just un any abans de la seva mort. La resta de la seva producció va quedar inèdita.

LA PRODUCCIÓ CARTOGRÀFICA DEL COMTE DE DARNIUS

A poc a poc hem anat reunint notícies de la cartografia del comte de Darnius que el converteixen en un dels autors més prolífics de començaments del segle XVIII. Donem a continuació una relació dels mapes localitzats fins ara, relació que ja havíem donat a conèixer l'any 2007.⁶

1. *Carta General Principado de Cataluña dividida en sus vegueríos con las fronteras de los Reynos de Aragon y Francia dedicada Al Rey Nuestro Señor. V. Nuevamente aumenada y corregida por el Conde de Darnius Gentilhombre de la Cámara de su Majestad.* És un mapa manuscrit de 92 x 105 cm. Es conserva al *Service Historique de l'Armée de Terre* a París.⁷

2. *Mapa del Principado de Catalunya con la frontera de Francia, Aragón y Valencia donde se hallan todos los caminos carreteros, desfilados y proyectados para comunicarse los exercitos y los destacamentos.* Mapa manuscrit de petit format (30 x 39 cm) dins del llibre també manuscrit, obra de Darnius: *Guia de los caminos más principales del principado de Catalunya, así carreteros mas quebrados por los quales puede transitar ejercito, artillería, carruajes y destacamentos.* Es conserva a la Biblioteca Nacional d'Espanya a Madrid.⁸

6. Carme MONTANER: "Els mapes setcentistes de Catalunya del comte de Darnius". Dins *Mètode*, revista de la Universitat de València, núm. 53, primavera 2007, pàg. 105-113.

7. El podeu veure reproduït a: Carme MONTANER: *Imago Cataloniae: mapes de Catalunya, empremtes de la història*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2005.

8. El podeu veure reproduït a: Montserrat GALERA i MONEGAL: "Una gran obra cartogràfica sobre la xarxa de camins del Principat de Catalunya al segle XVIII". Dins: *Llibre d'homenatge a Ernest Lluch*. Barcelona: Fundació Ernest Lluch, 2006, pàg. 401-407.

3. *Nuevo mapa del Principado de Catalunya y sus confines dividido por los doce corregimientos que Su Magestad mando en la Nueva Planta.* Es tracta de l'únic mapa imprès obra d'Oleguer Taverner. És un mapa de Catalunya publicat a Barcelona per Marcos Lomelin l'any 1726, just un any abans de la mort de l'autor. Té un format de 68 x 98 cm i el territori apareix envoltat de 23 places fortes.⁹ L'editorial Montblanc-Martín va fer-ne una reproducció a escala, en blanc i negre, l'any 1963.

A aquests tres mapes cal afegir les obres que es conserven a la Cartoteca de Catalunya:

4. *Mapa general del Principado de Catalvña y Rossellon con las fronteras de Francia Aragon y Valencia. Nuevamente aumentada y corregida / por el Conde de Darnius, Coronel de Cavalleria y gentilhombre de Camera de Sv Magestad*

5. Col·lecció de 10 volums manuscrits amb la descripció dels corregiments de Catalunya acompanyats cada un d'ells amb un mapa.

Podem parlar, doncs, d'una producció cartogràfica notable. La circumstància que la majoria de mapes de Darnius siguin manuscrits ha fet que hagin passat desapercebuts durant molts anys. Si hi afegim que de l'única obra impresa d'aquest autor se'n coneixen molt pocs exemplars encara fa més comprensible que hi hagi hagut aquest desconeixement.

9. El podeu veure reproduït a: *Els mapes del territori de Catalunya durant dos-cents anys, 1600-1800.* (Montserrat Galera; Annamaria Casassas). Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2001.

ELS MAPES DEL COMTE DE DARNIUS

A LA CARTOTECA DE CATALUNYA

La Cartoteca de Catalunya es creà l'any 1986 dins de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. L'objectiu a assolir amb l'organització d'aquest servei és el d'aplegar, catalogar i posar a disposició del públic documentació cartogràfica i geogràfica de Catalunya i d'arreu del món i així ho recull l'article 48 de la Llei 16/2005, de 27 de desembre, de la informació geogràfica i de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. Tot i ser una institució jove, ha pogut reunir cartografia antiga, com ara algunes mostres de mapes ptolemaics del segle XV, destacats atles impresos dels segles XVI, XVII i XVIII o moltes sèries cartogràfiques dels estats del món de la segona meitat del segle XX. Encara que la majoria dels mapes són impresos, també s'ha recollit una petita mostra prou significativa de mapes manuscrits.

Una de les aportacions més remarcables que ha rebut la Cartoteca de Catalunya al llarg d'aquests anys ha estat, sens dubte, la donació dels mapes manuscrits del comte de Darnius que rebé del Sr. Jaume Mayol l'any 2004. El Sr. Mayol era un enginyer mataroní que al llarg de la seva vida va reunir una important col·lecció de mapes antics, sobretot de Catalunya i Espanya. La bona predisposició del Sr. Mayol amb els estudiosos de la cartografia —sempre tenia les portes obertes per a qui s'interessava per la seva col·lecció— va fer que ben aviat es coneguessin dues de les peces extraordinàries de la seva propietat: l'atles i les descripcions dels corregiments fetes pel Comte de Darnius. Ja l'any 1985, en una de les primeres activitats que va dur a terme la Cartoteca de Catalunya —l'organització

d'una exposició de mapes antics de Catalunya dels segles XVII-XVIII— el Sr. Mayol accedí a la reproducció d'un d'aquests mapes per al catàleg editat expressament per a l'ocasió.¹⁰

Aquesta accessibilitat a la seva col·lecció culminà amb la donació de les obres del comte Darnius a la Cartoteca de Catalunya. El Sr. Jaume Mayol donà els mapes juntament amb un escrit on explica com els va adquirir i les referències que n'ha anat trobant al llarg dels anys. Aquest text, que també ens va arribar manuscrit, hem cregut interessant de reproduir-lo al final d'aquesta introducció per a resseguir la història més recent del document.

10. [Montserrat GALERA, coord.]: *Cartografia de Catalunya dels segles XVII i XVIII: catàleg de la cartografia exposada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya a la sala d'Exposicions del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya amb motiu del Symposium IMCOS*. Barcelona, 3, 4 i 5 d'octubre de 1986. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 1986.

ELS MAPES DEL COMTE DE DARNIUS REPRODUÏTS EN AQUESTA PUBLICACIÓ

Els mapes del Comte de Darnius reproduïts en aquesta publicació són els que pertanyen al fons de la Cartoteca de Catalunya de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. A continuació en donem una petita descripció, primer de l'atles i després dels volums que contenen les descripcions i els mapes dels corregiments.

L'Atles

*Mapa general del Principado de Cataluña y Rossellon con las fronteras de Francia Aragon y Valencia.
Nuevamente aumentada y corregida / por el Conde de Darnius, Coronel de Cavalleria y gentilhombre de
Camera de Sv Magestad*

1 atles [8]f: 20 mapes en 19 fulls, color, 22 cm.

Mapa de Catalunya en 19 fragments dibuixats en 18 fulls de 18,5 x 25,5 cm. La mida total del mapa seria de 102 cm d'amplada per 92 cm de llargada. Hi ha un full més, que conté un mapa petit de Catalunya amb la distribució dels fulls.

Les cobertes són de pell amb rivets daurats. A la coberta superior hi ha l'escut de la casa reial borbònica. A la contracoberta hi ha també un escut amb la corona reial. Ambdós es troben molt esborrats.

A la portada hi ha una cartel·la amb el títol i el nom de l'autor transcrits més amunt. No porta data, però la inclusió de la divisió corregimental situen l'obra entre, bé coetàniament, bé amb posterioritat a la implantació dels corregiments el 1716, i la data de defunció del comte de Darnius el 1727. L'expressió "nuevamente corregida" ens pot indicar que s'hi han anat introduint correccions o que s'havia fet alguna obra similar amb anterioritat.

A la pàgina següent de la portada hi ha un petit text introductori amb explicació de les parts de l'atles i dels territoris que hi són representats. Com ja hem esmentat, Darnius hi dibuixa tot el territori del Principat de Catalunya, inclosa la part annexada al Regne de França a partir del Tractat dels Pirineus (1659). El mapa també hi inclou la Vall d'Aran, tot i que en l'enumeració de territoris que fa en aquesta pàgina no hi és inclosa. Recordem que la Vall d'Aran no es va incloure en el decret de Nova Planta i posteriorment fou declarada un districte especial. El redactat de Darnius diu:

DIVIDASE ESTE Libro en diez y ocho Mapas particulares que todas juntas Conponen la Provincia de Cataluña Rosillon Fronteras de Francia, Aragon y Valencia Siendo la primera oja una Mapa General reducida enpequeño de todas diez y ocho ojas en diez y ocho cuadrados, y queriendo Saber los Caminos y lugares se acudirá ala hoja del Numero q.º Correspondiere también se halla Dividida la Provincia de Cataluña en doze Corregimientos como lo ha mandado Su Magest q.º Dios gº Son los Siguietes Barcelona, Mataro, Gerona, Vique, Puigcerda, Talarn, Lerida, Tortosa, Tarragona, Villafranca del Panades, Cervera y Manresa, hallase también dividido el Rosillon y Cerdanya enlos Veguerios de Rosillon y Subveguerio de Vall espi, Veguerio de Conflent, Sotsveguerio de Capsi, Vegeurio de Cerdanya y Vall de Carol.

La utilització pràctica de la cartografia de Darnius queda expressada en la utilització de les escales. Darnius té especial cura en el dibuix de la xarxa viària i la seva transitabilitat. D'aquí que hi dibuixa quatre escales gràfiques:

Legua de una hora

Legua de hora y 1/2

Legua de hora y quarto

Legua de dos hor.^s

I hi afegeix un altre text —ressaltat dins d'una cartel·la ben decorada— amb anotacions per a facilitar la comprensió i el càlcul estimat dels desplaçaments:

NOTASE que para medir el Mapa se ha tenido de valer de las quatro leguas diferentes por no haver en Cathaluña una legua Comun y quando el que viajara quisiera medir las horas de camino que hay de un lugar a otro si en el Mapa se ve ser llano bastara medirlas Horizontalmente para sacar la cuenta per si en el Mapa se señala ser Montañas siendo la tierra muy fragosa se habrá de añadir la tercera parte mas de lo que se hallare Horizontal y si el terreno fuere menos fragoso se le añadira la quarta parte y con esta regla se sacaran las horas ay de camino de un lugar a otro.

La importància que dóna Darnius a la xarxa viària és reforçada amb la descripció del traçat de 24 camins de la zona dels Pirineus. En nou pàgines de text, anomena els indrets per on passen aquests camins estratègics, tots prop de la

frontera amb França. La limitació a aquesta zona pot ser deguda al fet que és el territori que més coneixia Darnius i on tenia bona part de les possessions. Els camins descrits són els següents:

Caminos Carreteros que se hallan en las Montañas de los Pirineos.

- *Camino de Figueras a Olote*
- *Camino de Olote a Vique*
- *Camino de Prats de Mollo a Ripoll*
- *Camino de Ripol a Vique*
- *Camino de Ripol a Berga*
- *Camino de Puigcerda a Ripol*
- *Camino de Puigcerda a Ripol [per Gombreny]*
- *Camino de Olote a Camredon*
- *Camino de Serxera, de Agramunt, de Balaguer, de Lerida a la Seo de Urgel*
- *Camino de la Seo de Urgel a Puicer^a*
- *Camino de Puigcerda a Monllois*
- *Camino de la Cabanasa o Coll de la Perxa a Capsi y Francia*
- *Camino del Coll de la Perxa a Vila Franca de Conflent*
- *Camino de Villafranca a Perpiñan*
- *Camino de Capsí a Perpiñan dicho el Camino de la tira*
- *Camino de Camredon a Vilafranca de Conflent*
- *Camino de Vique a Berga*

- *Camino de Camredon a Prats de Mollo*
- *Camino de Prats de Mollo al fuerte dels Banys*
- *Camino del fuerte dels Banys al Bolo ya Perpiñan*
- *Camino de la Iunquera al Bolo*
- *Camino de la Iunquera a Perpiñan*
- *Camino de Peralada a Coplliure*
- *Camino de Coplliure a Perpiñan*

A continuació del text, hi ha els mapes en color enumerats en xifres romanes de l'I al XIX, acompanyats d'un gràfic de fulls. És un dels primers mapes de Catalunya en fulls que coneixem. En destaquem algunes de les característiques més remarcables:

- ✘ El perfil del Principat és força estret. Segueix la tendència dels cartògrafs francesos d'allargar excessivament el territori en sentit est-oest, de manera que el Cap de Salou queda gairebé a la mateixa latitud que el Delta del Llobregat. Cal notar també un exagerat allargament de la Vall d'Aran en direcció nord.
- ✘ La representació del relleu es limita a uns ombrejats grisos encaixats entre la xarxa hidrogràfica que només donen una idea de terreny muntanyós, però sense cap mena de precisió.
- ✘ La xarxa hidrogràfica hi és dibuixada de color verd, amb els rius principals més o menys ben traçats, però amb una xarxa hidrogràfica secundària molt esquemàtica.

- ✘ La xarxa viària hi és dibuixada de color marró i és una de les grans aportacions cartogràfiques del comte de Darnius. Hi ha una preocupació per dibuixar els camins principals i expressar-ne l'estat i les dificultats.
- ✘ Els nuclis de població són situats damunt del mapa amb un símbol que representa el perfil d'una ermita. Les places fortes més destacades són dibuixades amb un símbol en vermell que representa la planta d'una recinte emmurallat.
- ✘ La toponímia és abundant: els nuclis urbans són escrits en negre, les grans àrees (corregiments, territoris limítrofs de Catalunya, Pirineus) en vermell en lletra majúscula. Hi ha la divisió en corregiments.

La descripció dels corregiments

La segona part d'aquesta publicació és formada pels mapes corresponents a deu dels dotze corregiments imposats per Felip V en el Decret de Nova Planta després de la victòria en la Guerra de Successió. L'obra original la formen 10 volums enquadernats en pell, amb ornaments daurats amb el topònim de cada corregiment al qual es refereix el volum. N'hi ha un per a cada un dels següents corregiments: Barcelona, Girona, Lleida, Manresa, Mataró, Puigcerdà, Tarragona, Tortosa, Vic i Vilafranca. Hi falten els corregiments de Cervera i de Talarn, així com el districte especial de la Vall d'Aran, del qual ja hem esmentat que no figurava en el Decret de Nova Planta i fou declarat més tard districte especial.¹¹ Els dos primers volums segurament són perduts, el darrer podria ser que no s'arribés a fer.

11. Jesús BURGUEÑO: *Història de la divisió comarcal*. Barcelona: Rafael Dalmau ed., 2003.

Cada volum, enquadernat per separat, té un format de 22,5 cm d'alçada per 16 cm de llargada. Tots segueixen l'esquema següent: un text —sempre en castellà— amb la delimitació detallada de cada corregiment, i una descripció per ordre alfabètic de cada un dels pobles que en formen part, on consten els llocs, les cases, els habitants, les esglésies i enumera els termes limítrofs. Cada volum porta incorporat un mapa manuscrit acolorit del corregiment, amb indicació dels nuclis habitats, la xarxa hidrogràfica i els camins. Els formats són diferents segons la forma de l'àmbit territorial descrit. Tots els volums porten, en bolígraf, la firma del darrer propietari: “ J.Mayol”.

<i>Corregiment</i>	<i>Folis de text</i>	<i>Mides del mapa</i>	<i>Corregiment</i>	<i>Folis de text</i>	<i>Mides del mapa</i>
Barcelona	22	19 x 19 cm	Puigcerdà	90	37 x 59 cm
Girona	175	19 x 19 cm	Tarragona	72	37 x 62 cm
Lleida	55	40 x 44 cm	Tortosa	20	45 x 34 cm
Manresa	59	45 x 32 cm	Vic	63	47 x 33 cm
Mataró	57	27 x 36 cm	Vilafranca	52	27 x 34 cm

Cap dels volums no és signat ni porta data. La data, talment com amb l'atles, cal situar-la entre 1716 i 1727, any en què morí Darnius. L'autoria tampoc no hi figura. El fet que s'hagin conservat juntament amb l'atles i que contemplin la divisió en corregiments fa creure que també han sortit de la mà del comte de Darnius. No obstant això, hi ha pendent un estudi de comparació de tota l'obra manuscrita de l'autor per a refermar aquest filiació que, almenys pel que coneixem, sempre ha estat reconeguda.

El volum de tota aquesta documentació de descripció corregimental s'ha reproduït sense seguir la fidelitat dels originals. Les noves tecnologies han permès de fer una reproducció digital de la totalitat dels textos, que es presenten en CD-ROM. D'aquesta manera el lector i l'investigador podran aprofitar els recursos que donen les pantalles per a fer ampliacions, canvis de color, etc. sovint necessaris per a poder entendre tot el text. Els mapes també es presenten per separat reproduïts en paper. D'aquesta manera se'n facilita la consulta, ja que en l'original es troben plegats i relligats al final del llibre, amb la qual cosa no és fàcil de desplegar-los.

La publicació d'aquesta obra ha trigat gairebé tres-cents anys. Però continua tenint un valor ara certament històric. Ens dona la imatge de la Catalunya immersa en una guerra, la descripció dels seus camins i la gènesi d'una nova divisió territorial. Esperem, doncs, que aquesta tardana estampació ajudi a la seva difusió.